

Âşık Sümmânî'nin Eserlerinde Birey ve Toplum*

Individuum and Society in the Works of Âşık Sümmânî

Doç. Dr. Selami FEDAKÂR** - Arş. Gör. Ahmet KESKİN***

Özet

Âşık Sümmânî, şiirlerinde iyiyi ve doğruyu nasihat edip, kötü ve yanlış eleştirmiştir. Sümmânî'nin nasihat ve eleştirilerinin merkezinde hem birey hem de toplum yer alır. Bu makalede, Âşık Sümmânî'nin eserlerinde birey ve toplum ilişkilerinin görünüşleri ele alınmış ve âşığın, "Narmanlı Hüseyin"den "Sümmânî Baba"ya ulaşan sanatçı kişiliği çerçevesinde, birey ve toplum hakkındaki görüşleritepit edilmiştir. Ayrıca, Âşık Sümmânî'nin eserlerinde konuyla ilgili hususların nasıl yer aldığı, bu doğrultuda, Âşık Sümmânî'nin birey ve topluma bakışı, bunlar arasındaki ilişkileri nasıl algılayıp değerlendirdiği ve tüm bunları âşıklık geleneği çerçevesinde, eserlerinde ne şekilde dile getirdiği incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Âşık Sümmânî, âşıklık geleneği, halk şiiri, birey, toplum

Abstract

Âşık Sümmânî, in his poems, advises good and accurate, and criticizes bad and wrong. Target of his advices and criticizes is both individuum and society. In this article, the appearances of relation between individual and society in Âşık Sümmânî's works have been discussed. His opinions on this subject have been identified within the framework of his artistic personality extending from "Hüseyin from Narman" to "Father Sümmânî". Additionally, how he deals with the issues related to the subject in his works, his opinion on individual and society, his perception of relation among them, also within the framework of minstrelsy tradition and in his works, how he expressed this this subject, has been analyzed.

Keywords: Âşık Sümmânî, minstrelsy tradition, folk poetry, individuum, society

Türk âşıklık geleneğinin 19. ve 20. yüzyıllardaki önemli temsilcileri arasında yer alan Âşık Sümmânî'nin şiirlerinde birey ve toplumla ilgili konuların sıklıkla işlendiği dikkati çekmektedir. Sümmânî'nin birey ve toplum konularını ele aldığı eserleri içerik bakımından incelendiğinde, bu eserlerde ideal birey ve topluma yönelik pek çok tespit, değerlendirme, eleştiri ve öğüdün var olduğu görülmektedir. Eserlerinin önemli bir kısmında iyiyi, doğruyu ve hakkı öğütleyen, bu kapsamda da sık sık insan-ı kâmil olgusuna değinen Âşık Sümmânî, belki de bu özelliğinden dolayı halk arasında "Baba" unvanı ile anılagelen bir isim olmuştur.

* 14 Mart 2015 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Vefatının 100 Yılında Âşık Sümmânî Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş şeklidir.

** Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, selamif@hotmail.com

*** Ege Üniversitesi, TDAE, Türk Halk Bilimi ABD, ahmetkeskinahmet@gmail.com

Bu çalışmada, Âşık Sümmânî'nin şiirlerinde birey ve toplumla ilgili konuların görünüm biçimleri ele alınmıştır. Âşığın eserlerinde birey ve toplum konusunun; (1) düzensizlik, bozulma ve kötülüğe getirilen eleştiri boyutu, (2) söz konusu durumun düzeltilmesi için öğüt boyutu olarak iki ana düzlemde işlendiği gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle, âşığın şiirlerinde birey ve toplumsal konulara, belirli bir nedensellik ile ilişkilendirilerek işlediği "iyilik" ve "kötülük", "düzen" ve "düzensizlik" kavramları ekseninden asıl yer verdiği incelenmiştir. Ardından, toplumsal düzenin sağlanması, bireysel açıdan olgunlaşmanın gerçekleştirilerek kötülüğün yok edilmesi ve iyiliğin hâkim kılınmasına yönelik Âşık Sümmânî'nin ne gibi öğütlerde bulunduğu üzerinde durularak çalışma aracılığıyla ulaşılan sonuçlar paylaşılmıştır.

1. Âşık Sümmânî'nin Eserlerinde Bireysel ve Toplumsal İlişkilerin Ana Düzlemi: "İyilik ve Kötülük", "Düzen ve Düzensizlik"

Âşık Sümmânî şiirlerinde birey ve toplum konusunu önemli ölçüde; "iyilik ve kötülük", "düzen ve düzensizlik" kavramları üzerinden, bunlar arasındaki karşıt, fakat birbirini doğrudan etkilediğini düşündüğü ilişkiler aracılığıyla ele almıştır. Bu anlamda şiirlerde, birey ve toplumun iyi veya kötü olmasını, zamanla birbirini etkileyen ve dönüştüren iki temel etken kavram olarak değerlendirdiği dikkati çekmektedir. Bu bakımdan öncelikle, Sümmânî'nin şiirlerinde birey ve toplumun, birbirine bağımlı bir ikilik içinde ve genel olarak; iyilik, kötülük, düzen ve düzensizlik değerleri üzerinden nasıl işlendiğini belirlemek yerinde olacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak, Sümmânî'nin dünyayı ve zamanı nasıl tanımladığına dikkat çekmek gerekmektedir:

*Dinleyin vasfediyim devrânı demi
Cihan halkı bütün berdâra kaldı
Değilsin müneccim bulunma zanda
Neden fehmedersin dildâre kaldı*

*İntizam ahlâkdan naş oldu berî
Kimsede kalmadı sürûr eseri
Bir dahi bozuldu çarh-ı çemberi
Sahip zaman mehdi hünkâra kaldı*

*Hanidir hürriyet hani mürüvvet
Kimi der adalet kimi müsâvât
Herkes kendi fikrin eyler rivâyet
Akıldâne her kim kenâra kaldı [Rayman 1997: 313].*

Görüldüğü gibi Sümmânî, dünyada ve zamanda ciddi bir bozulmanın olduğunu düşünmektedir. Ona göre dünya ve zamanın düzeni bozuk, mevcut hâli kötüdür. Her yerde bir düzensizlik, bir "leke" vardır:

*Öyle bir asra geldi ki devrimiz
Neye baktım her bir hâlde leke var
Eğer yanlışımız eğer doğrumuz
Hâli değil her cihette leke var*

....

*Zalimler zulmeder mazlûm da arsız
Eğri vefa görmez doğrudu kârsız
Bahçıvanlar tenbel bağlar da bârsız
Bâr verdiği nebâtâtta leke var*

*Ne mürit mürşidin sözüne yatar
Ne mürşit müridin destini tutar
Ne sayıl el çeker ne baylar tartar
Akıl fikir zekâvette leke var*

*Ne talebe hocasına danışır
Ne hocası ikâzlığı konuşur
Usta bakma şegird hain çalışır
İşlediği sanatta leke var*

*Sümmânî mecundur gör bu hâl ile
İş ileri gitmez kalmakal ile
İmâm var mihrapta gönlü mal ile
Erkân bilmez cemâatte leke var [Erkal 2010: 305-306].*

Dünyanın ve zamanın bozukluğunu, onun özündeki adaletsizliğe bağlayan Sümmânî'ye göre varlıkla yokluk asla adil bir şekilde dağılmamıştır ve bu adaletsizlik, toplumsal düzenin dengesini de bozmaktadır. Eşitlik ve adaletin yerleşmesi için, toplumda iyiliğin hâkim olması çok önemli ve gereklidir. Âşık, "bulamaz" redifli şiirinde fakirle-zengine, açla-toka aynı dizelerde yer vermiş ve dünyanın adaletsizliğini şu şekilde dile getirmiştir:

*Akıl ermez şu dünyanın işine,
Kimi zevk ü sefâ ziynet bulamaz,
Kimisi düşmüştür mal telaşına,
Kiminin malı çok rahat bulamaz.*

*Kimisi okumuş kimisi yazmış,
Kimisi mücevher gevherler dizmiş,
Kimisi şekerli taamdan bezmiş,
Kimisi bir parça nimet bulamaz [Erkal 2010: 372].*

Adaletsizlik, toplumsal düzeni ve dengeyi de bozmuştur. Kâinatın adaletsizliği ve zamanın kötülüğü, iyi ve kötü kavramlarının birbirine karışması, toplumsal bozulmanın da önünü açmıştır:

*Zaten tersinedir dünyanın işi
Yahşi satılmadan yaman satılır*

*Altın sarfedemez doğru bir kişi
Eğri tunç gezdirse hemen satılır*

*Değerli insanlar kaldı yalnız
Değersizler ilde gezer tertemiz
Alan kör satan kör kantar ayarsız
Buğday pahasına saman satılır [Rayman 1997: 238-239].*

Sümmânî, toplumsal adaletsizlik konusundaki eleştirilerinin bir kısmını "çağ", "zaman", "devir" veya "devran" üzerinden ifade etmiştir:

*Geçti bu devrânın demi bozuldu,
Gülistân bezminin gülleri soldu,
Çay taşların yakut pahasın buldu,
Gevherler ummâna düştü bulunmaz [Erkal 2010: 383].*

Sümmânî, söz konusu adaletsizliği ve bundan kaynaklanan yoksulluğun nedenselliğini ararken, düşünsel ve eleştirel bir sorgulama içerisine de girer:

*Bilmem Allâh'tandır yoksa nedendir
Biri iki olmaz malı yoksulun
Tenbeldir karısı akşamdan yatar
Sabahtan savrulur külü yoksulun
....
Odaya gelende derler ki hani
Oturur sofraya kapıdan yanı
Her gidip gelenler çiğnerler anı
Ulaşamaz sofraya eli yoksulun [Erkal 2010: 296-297].*

Devrin bozuk olması, aynı zamanda bütün değerlerin kaybedilmesi, toplumun bozulması demektir ve tüm bunlara şahitlik eden âşık, bu durumu gelecek nesillere şu şekilde aktarmaya çalışmaktadır:

*Budur son alâmet bozuldu devran,
Bîçare Sümmânî eylesin figân,
Tahammül yok kaza buna bir destân,
Bir eser bıraka cümle insana [Erkal 2010: 472-473].*

Sümmânî'ye göre, devrin bozulmasının temelinde toplumun bozulması, toplumun bozulmasının temelinde ise toplumsal kurumların, insan ilişkilerinin, ailenin, dostlukların vb. yani bireysel ve toplumsal ilişkilerin bozulması yatmaktadır. Sümmânî, insanlardaki bencillikle birlikte, dostun dosta ettiği kötülükleri saydığı eserinde, toplumsal bütünlüğün temel şartlarından olan "güven" in dostlar arası ilişkilerde de yok olduğunu şu şekilde dile getirir:

....
*Gelir senin ile güler dost olur,
Kul kusursuz olmaz kusurun bulur,
Mutlak olan sana bir kemlik gelir,
En iyi dostundan sakın sen seni.*

*Bir kara gününde görünmez kaçar,
Yalandan ah edip kanlı yaş saçar,
Fırsatını bulsa ipini çeker,
En iyi dostundan sakın sen seni*

....
*Sümmânî'yem bunu böyle söyledim,
Soyunup egnimi üryân eyledim,
Başıma geldiği için söyledim,
En iyi dostundan sakın sen seni [Erkal 2010: 235-236].*

Âşık, gelenekte sıkça işlenen bir konu olarak, kişinin kendisini en yakın gördüklerinden korumasının gerekliliği üzerinden, ilişkilerdeki bozulmaları eleştirmektedir. Dahası, yalnızca dostların değil, kan bağı bulunanların, kardeşlerin bile ülfetinin kalmadığı bir toplumsal durum söz konusudur. İşte bu nedenle, her şey "perişan" bir durumdadır:

*Zevk-i zulûmette gönül perişân
Gayet arttı kalmakalı dünyanın
Bozuldu tebdil kalmadı bir nişân
Tebdil oldu eser-i dili dünyanın*

....
*Kavimde kardeşte kalmadı ülfet
Oğulda babaya etmiyor rağbet
Azaldı sâdikan çoktur hıyânet
Bir iken bin oldu f'li dünyanın [Erkal 2010: 283-284].*

Sümmânî'nin, çok yönlü birey ve toplum eleştirisinde bulunduğu bir başka eseri, konuyu aydınlatıcı güzel bir örnek niteliğindedir:

....
*Ne kardeş kardeşe ülfet
Ne kaldı doğru ünsiyet
Ne nebatta da bereket
Ne dimağda bir lezzet var*

*Ne bayda Hac il zekât
Ne yoksulda var kanaat*

Ne âşıkta doğru hizmet

Ne avamda merhamet var [Rayman 1997: 192-193].

Söz konusu tüm bu düzensizliklerin önemli bir nedeni ve sonucu ise insanın, bireyin bozulması ile toplumun bozulmasının iç içe geçmiş olmasıdır. Sümmânî, kibri, benlik duygusunu saklamak yerine, onu yok etmek ve ondan arınmak gerektiği düşüncesindedir. Bireyin kendini her şeyden önemli görmesinin, benlik ve kibir hatasına düşmesinin kötülükle ve bu kötülüğün yol açtığı düzensizlikle olan ilişkisini bir kere daha vurguladığı "eloğlu" redifli eserinde, insanın etrafındakilerle sinanacağını, en güçlüden daha güçlü, en zenginden daha zengin, en akıllıdan daha akıllı biri çıkacağını, bu nedenle bireyin kendisini üstün görmesinin zararlarını vurgular:

*Kahramân ü katil olsan âlemde,
Gelir bir gün sana çatar eloğlu*

....

*Ağrı Dağı olsan dahi âlemde,
Akıl kantarıyla tartar eloğlu [Erkal 2010: 370-371].*

Görüldüğü gibi, toplumun bozulması bireyin bozulmasıyla, bireyin bozulması ise ahlak kurallarının ve toplumsal normların bozulmasıyla gerçekleşmektedir. Yani burada karşılıklı, birbirine bağlı ve birbirini doğrudan etkileyen bir bozulma silsilesi söz konusudur. Kendini bilmeyen, tanımayan, insan-ı kâmil olgusuna göre davranmayan kimselerin tutum ve davranışları bireysel ve toplumsal ilişkilere zarar vermekte, böylece toplumsal düzen bozulmaktadır. Toplumun bozulması çağa sirayet etmekte ve sonuç olarak içinde yaşanılmayacak derecede kötü bir çağ hâsıl olmaktadır. Âşık, bireyin "benlik" hırsına yenik düşmesinin, kendini her şeyden üstün ve önemli görmesinin, kendini tanımamasının, bilmemesinin, aramamasının; kısacası bireysel bozulmanın toplumsal bozulmaya etkisini şöyle vurgular:

*Kime sordum ise dosdoğru nice,
Rast gelen dedi ben hülyâyı sevmem,
Özün vezir bilir herkes aklınca,
Riyâ eder der ben riyâyı sevmem [Erkal 2010: 257-258].*

Önce kendine bakmak ve kendini düzeltme çabasında olmak yerine başkalarını eleştirmek, riyakârlık ve kendini beğenmişlik, Sümmânî'nin eserlerinde sıkça eleştirilmiştir:

*Ben âşığım dersin kuru dava ile
Ne aşkın ne meşkin ne efkârın var
Feyz-i âli olmaz kimse riyâ ile
Ne taksim ne teslim ne şikârın var*

....

*Dava ile sıtkı sâdıkım dersin
Ahvali esrarla âşığım dersin
Mahbubu müştakım yandığım dersin
Ne ahval ne kemal ne tutarın var [Rayman 1997: 306-307].*

Bir eserinde; cihan fitne olmuş âlem de pazar/bu dünyanın işi dolap değil mi? [Rayman 1997: 226] diye soran Sümmânî'ye göre bireysel olarak insan-ı kâmil olma yolunda ilerlemeyip, dünyanın aldattıcılığına kânan insanoğlu bozulmakta olduğundan dünya da bozulmakta, düzen bu şekilde devam edip gitmektedir. Bu nedenle o, kendini bilerek yaşayanlarla diğerlerinin bir tutulamayacağını sıklıkla vurguladığı eserlerinden birinde, şu karşılaştırmaları yaparak insan-ı kâmil olmanın önemine vurgu yapar:

....

*Adam var esrâr-ı bendî nihandır
Zâhiri Melâmî bâtın sultandır
Adam var ki bahr-ı muhit-i ummândır
Adam var ki yiyip içmeyi bilir*

....

*Adam var gösterir dert belasını
Adam var fetheder ten kalesini
Adam var getirir müptelâsını
Adam var gizliden kaçmayı bilir*

....

*Adam var cem etmiş cümle Kur'ân'ı
Adam var ki bulmuş bahr-ı ummânı
Adam var seyreder ezel künyânı
Adam var ki konup göçmeyi bilir [Rayman 1997: 197; Erkal 2010: 341-342].*

Bütün bu örnekler ışığında, Sümmânî'nin bireyin, ahlak kurallarının ve toplumsal normların bozulmasının karşılıklı ilişkiler düzleminde gerçekleştiğine inandığını belirtmek yerinde olacaktır. Burada karşılıklı, birbirine bağlı bir bozulma silsilesi söz konusu olmaktadır. Kendini bilmeyen, tanımayan, insan-ı kâmil olgusuna göre davranmayan kimselerin şahsi ve aile ilişkileri de bozulmakta, böylece toplum bozulmakta, toplumun bozulması çağa sirayet etmekte ve nihayet, içinde yaşanılmayacak derecede kötü bir çağ hâsıl olmaktadır. Tüm bunların sonucunda dünya kötü ve adaletsiz bir yer hâline dönüşmektedir. Sümmânî, dünyadaki kötülüklerin, toplumun geniş kısmını etkileyen deprem, savaş gibi felaketlerin nedenini de söz konusu bozulmalar olarak görür ve bu konudaki eleştirilere eserlerinde yer verir. Nitekim toplumun bütününü/önemli bir kısmını etkileyen olayların-acıların bıraktığı etkiler âşık tarafından "Deprem Destanı" [Erkal 2010: 472-473]; "Birinci Cihan Harbi Destanı" [Erkal 2010: 486-487] gibi eserlerde ele alınmıştır.

Âşık Sümmânî'nin birey ve toplumu iyilik ve kötülük eksenli ve fakat bütüncül bir şekilde değerlendirmesi, onun eleştirilerinin çok yönlü özellikler taşıması sonucunu doğurmuştur. Çünkü Sümmânî, birey ve toplumsal dönüşümleri iyilik ve kötülük, düzen ve düzensizlik kavramlarıyla ilişkilendirip değerlendirmekle kalmamış; çağ, dünya, toplum, birey ve kendisi arasında da bir bağ kurarak hem genelden özele hem de özelden genele giden bir eleştiri sistemi ortaya koymuştur. Sümmânî'ye göre; içinde yaşanan dünya, çağ/zaman, toplum/sosyal ortam, insan/birey şeklinde, yukarıdan aşağıya, genelden özele ilerleyen bir bozulma söz konusudur. Ona göre devrin bozuk olması, bütün değerlerin kaybedilmesi, toplumun bozulması ile kişinin kendini tanıyıp bilmemesi, böyle bir arayışının olmaması arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Burada hem yukarıdan aşağıya ve genelden özele;

hem de aşağıdan yukarıya ve özelden genele, karşılıklı ve sarmal bir ilişkiler ağı söz konusudur. Genel çerçevede, çağdaki, dünyadaki bozulma ve kötülük bu düzenin en küçük parçası ve özü olan bireyi etkilemekte ve bu durum, kötülükle ve düzensizlikle ilişkilendirilmektedir. Sümmânî, dünyanın ve zamanın özünde bulunan, oradan da topluma yayılan kötülüğe, düzensizliğe, adaletsizliğe sıkça gönderme yapmış, bu durumdan yakınmış ve eserlerinde bu konularla ilgili pek çok eleştiriye yer vermiştir. Âşıklık geleneğinin önemli bir yönü olan, çağa ve çağın insanına ayna tutma özelliğinden hareketle, tüm bireysel ve toplumsal bozulmalara, düzensizliklere şahitlik eden âşık, bu durum hakkındaki düşüncelerini ve tavrını gelecek nesillere eleştirileriyle iletmeye çalışmıştır. Âşık, eserlerinde bunları yalnızca vurgulayıp eleştirmekle kalmamış, bunların düzeltilebilmesi için de çeşitli öğütlerde bulunmuştur.

2. Âşık Sümmânî'nin Eserlerinde Bireysel ve Toplumsal Düzensizliğin Giderilmesine Yönelik Öğütler

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Âşık Sümmânî'nin birey ve toplumu "eleştiri" konulu şiirlerinde, geleneğin içerisinden tür adlandırmalarıyla ifade edecek olursak "taşlamalar"da, veya bir başka ifadeyle "şikâyetnâme"lerde sıkça işlemiştir. Bununla birlikte, Sümmânî'nin "nasihatnâme" niteliğindeki eserlerinde de birey ve topluma sıkça temas ettiği, eleştirilerde bulunmasına yol açan sorunların giderilmesine yönelik çeşitli öğütler verdiği gözlemlenmektedir [Saraç 1992: 178; Erkal 2010: 206-207]. Bu anlamda, Sümmânî'nin bireysel ve toplumsal boyuttaki eleştirilerinin yanında, toplumsal düzenin ve iyilik halinin sağlanabilmesi için verdiği öğütlerde eserleri içerisinde büyük bir yekûn oluşturmaktadır.

Peki, Sümmânî'nin ideal toplumun inşası, düzensizliğin ve kötülüğün giderilmesi için olumladığı ideal insan kimdir? Özellikleri nelerdir? Buna verilebilecek en kısa yanıt; "kendini bilen/arayan/bulan kişi" olacaktır. Bozulan düzenin tesisi, kötülüğe karşı iyiliğin hâkimiyeti için her şeyden önce bireyin iyiliği ve bunun içinde insan-ı kâmil olma yolundaki çabası son derece önemlidir. Erkan-düzen olmazsa, yani toplumsal açıdan bireylerin uyum içerisinde düzen ve iyilikle davranması söz konusu olmazsa bozulma gerçekleştiğinden, kişi, toplumu ve dünyayı düzeltme işine önce kendinden başlamalıdır. Bütün bu nedenlerle de kişi önce, kendi kendini bilmelidir. Kul kendi kendini bilmektir erlik [Rayman 1997: 228] diyen Sümmânî; kibri, benlik duygusunu saklamak yerine, onu yok etmek ve ondan arınmak gerektiği düşüncesindedir. Dolayısıyla kişi, ne ararsa önce kendinde aramalıdır:

*İnsân insân iken insânlığında
Gerek zemin gerek semâ sendedir
Kalma bu iklimin virânlığında
Sa'y-i gayret eyle ihyâ sendedir*

*İnsân isen seyret cümle âlemi
İnsânların nerden gelir kelâmı
Sen nerde ararsın levh-i kalemi
Ezelin tanısın künye sendek*

*İnsân gerek bile kendi zâtını
Her meydâna uğratmaya atını*

*Dışarıda arama kimyâ otunu
Eğer bulam dersen kimyâ sendedir*

*İnsân insânlığın âşikâr eder
İnsân marifetin yâdiğâr eder
Biri yapar biri târumâr eder
Gerek gerçek gerek riyâ sendedir*

*Ölmezden ewel öl kabri burada gör
Gir mizâna tartı seyri burada gör
Gir mezâra ol cinânı burada gör
Eğer ukbâ eğer dünya sendedir*

*Sümmân Hak emrine inanmak lâzım
Haktan gayrısına inanmamak lâzım
Bî-edep işlerden utanmak lâzım
Çünkü edep erkân hâya sendedir [Erkal 2010: 333-334].*

Eşitlik ve adaletin yerleşmesi için toplumda iyiliğin hâkim olması, bunun için de bireysel ve toplumsal ilişkilerin düzgün olması, tüm bunların gerçekleşebilmesi içinse kişinin kendini tanıyıp bilmesi, arayıp bulması, insan-ı kâmil olma yolunda ilerlemesi çok önemli ve gereklidir. Âşık, düzelmenin bireyden başlayacağını; Sümmânî bu remzin keşfine delil/İster isen evvelâ sen kendini bil [Erkal 2010: 383] diyerek vurgular. Sümmânî eserlerinde, toplumun düzelmesi için tutulacak tek yolun insan-ı kâmil yolu olduğunu sıkça dillendirmiş, başta kendisi olmak üzere, bireysel düzelmeninde ancak insan-ı kâmil olgusuna bağlı kalınarak mümkün olabileceğini her fırsatta belirtmiştir. Çünkü toplumsal düzen, iyilik, birlik ve bütünlük; ancak bireyin düzelmesi, iyiye ve doğruya yönelmesiyle mümkün olacaktır. Sümmânî'nin eserlerinin büyük bir çoğunluğu, insan-ı kâmil olma yolundaki çabalardan, bu doğrultuda belirlenen öğütlerden oluşmaktadır. Tek yolun insan-ı kâmil yolu olduğu, kişinin eline, diline, beline mukayyet olması düşüncesi Sümmânî tarafından öğütler aracılığıyla şu şekilde dile getirilir:

*Kuru dava ile irfânlık olmaz
Huzur-ı ârife irfâna karşı
Cândan geçmeyince cânân bulunmaz
Bez-i cân etmeli erkâna karşı*

*Güzel güzel gerek ezel ezeli
Güzelin kadrini bilenler veli
Asıllı olur mu Kırşan güzeli
Nûr-ı ziyâ vermez hubâna karşı*

*Bülbülsüz deminde gülün mahpus et
Uzatma haramda elin mahpus et
Âlim huzûrunda dilin mahpus et
Katre dalga vurmaz ummâna karşı*

*Maşûktan âşîğa bulunmaz hile
Velâkin çektirir bâbında çile
Her ne kadar olsa kevkebe şûle
Şevk ü ziyâ vermez tabana karşı*

*Sümmânî ezelde neye bahsin var
Yâ neye meftûnsun ne hevesin var
Dilbere müştâksin elde nesin var
Desti boş gidilmez cânâna karşı [Erkal 2010: 223].*

Sümmânî'nin eserlerinde toplum, aile, birey ve bunlarla ilgili ilişkilere dönük öğüt niteliğindeki unsurların arkasında üstü kapalı bir eleştirinin varlığı daima hissedilmektedir. "Yap/yapma" şeklindeki eserlerde verilen öğütler toplumsal kurallar, sosyal normlar, yapılmasının uygun ya da yapılmamasının gerekli olduğu düşünülen şeyler hakkında bilgi vermektedir:

*Teklîfsiz bir yere gitme geri dur
Davet olan yere geç de bıyık bur
Bir söyle iki duy üçde kulak ver
Her büyük mecliste söz güzâr olmaz*

....

*Her olur olmaza sen olma kefil
Sancını kesemez darçın karanfil
Düşer itibardan olursun rezil
Sonra ateşine bir yanar olmaz*

*Yüze söyleyene darılma sakın
Herkesin yanında edebin takın
Kötüyle görüşme olma hiç yakın
Sonra bir sözüne itibar olmaz*

*Sakın verme malın sen veresiye
Salma kuşunu hiç gelesiye
Âhırı düşersin bir kara suya
Tutup da kolundan kaldıran olmaz*

*Uymak olmaz şu cihanda fâniye
Kazanç odur bugünkü gün hay niye
Geçen Süleymanlar nic'oldu haniye
Mezar taşı ile iftihar olmaz*

*Doğru söyleyene delidir derler
Kimi deli kimi velidir derler
Sümmânî'ye Hakk'ın kuludur derler
Hak'tan ayrı bir berhudar olmaz [Rayman 1997: 304-305].*

İnsandaki kötü özellik ve davranışların belirlenerek bunlardan korunmanın, insan-ı kâmil olma yolunda yapılması ve yapılmaması gerekenleri öğütlediği "etme" redifli bir diğer eserde de "et/etme" şeklinde şunları öğütler:

*Şahsın meşrebine muvafık eyle
Kuru dava ile irfânlık olmaz
Kuvvetin nice ise o kadar söyle
Nefer rütbesinde sultânlık etme*

*Bir renkte olmalı gönül göz yürek
Arzu maksûduna yetişir dilek
Uğrayıp gölünde yüzmekle ördek
Sefine yüzdüremez ummânlık etme*

*Ne sandın sen seni konup göçmekle
İnsan mı oldun bu yerlere düşmekle
Onun bunun tarlasını biçmekle
Boş kalır anbarın harmanlık etme*

*Doğruluk istersen özün doğru et
Yâre yârim dersen gözün doğru et
Özün nazar eyle sözün doğru et
Yüze dost geride düşmânlık etme*

*Ta'n etme geride dertli Sümmânî
Ne gülem ne gülde gülün diken
Evel yer hünerdir yaylağın tanı
Kurda kaptırırsın çobanlık etme [Erkal 2010: 206-207].*

Nasihat niteliğindeki eserlerin bir kısmında, öğütlerin altında da bireye ve topluma ait çeşitli durumların eleştirildiği görülür:

*Nasihat alana edem bir öğüt
Kendini bilmeyen kuldun uzak ol
Yoklamadan geçme dere tepeyi
Dibi görünmeyen gölden uzak ol*

*Yiğit isen bozuk ahvalde kalma
Meslek buldum diye fakiri yolma
Nasihat istersen hiç göğüs dövme
Bir karıdan gelen maldan uzak ol*

*Bazı köşeleri sevmezdim hele
İhtiyar sakallı başa bir belâ
Daima getirir işine bir hile
Aslı veled başı kelden uzak ol*

*Sümmânî sen kendin doğru ize düş
Âşık isen bir alışkın saza düş
Evlenmek istersen bekâr kıza düş
Yıldızı sararmış duldun uzak ol [Rayman 1997: 167].*

Sümmânî'ye göre doğru yol, Hakk'ın yoludur. Bu yolda yürüyenlere söylenen olumsuz sözlereve eleştirilere kulak asmamak gerekir. Sümmânî, bu eleştirileri göğüslemeyi öğütler. Dünya malına tamah etmek; kıskançlık, kibir ve kötülük getireceğinden fânî dünyaya kanmak yerine, insanları "Hakk yolu" olarak tanımladığı doğru yola çağırır:

....
*Doğru söyleyen delidir derler,
Kimi deli kimi velidir derler,
Sümmânî'ye Hakk'ın kuludur derler,
Hak'tan ayrı bir kul berhudâr olmaz [Erkal 2010: 377-378].*

Toplumsal sorunların en önemli kaynağının adaletsizlik olduğunun ve özellikle varlık, zenginlik, mal mülk vb. konularda adaletin sağlanmasının zorluğunun farkında olan Sümmânî, eserlerinde bireyin toplumun düzenine uymaması, kendi eksikliğini veya başkasının fazlasını görmek yerine, dünyanın faniliğini fark etmesini öğütler. Dünya malına tamah etmek, bu geçici dünyaya aldanmaktır. Nasihatlerinde önce kendisini ortaya koyan âşık böylece, kötü olanın, düzelmesi gerekenin kendisi olduğu ve toplumda meydana gelecek düzelmelerin önce kendisinden başlaması gerektiği düşüncesindedir. Birey ve toplumla ilgili eleştiri ve nasihatlerinde Sümmânî'nin öncelikle kendini örnek olarak gösterdiği, tecrübelerini paylaşarak samimiyeti ve güveni artırdığı ve de öncelikle kendi hatalarını bilerek, kendini düzeltmeyi ön planda tuttuğunu söylemek mümkündür. Bu durum toplumsal düzelmelerin ancak bireyden başlayacağını ortaya koyduğu genel bakış açısıyla da kesişir. Çünkü Sümmânî toplumsal iyiliğin

ve düzenin ancak bireyin iyiliğiyle ve kendi özünü düzeltmesiyle mümkün olacağını dile getirir ve samimiyetle, önce kendini örnek olarak göstererek sözlerini kendisine yönelttiğini vurgular.

Sonuç

Sümmânî, Türk âşıklık geleneğindeki birçok âşık gibi genel olarak felekten, zamandan, dünyadan yakınan, bunların geçiciliğinden söz eden, bazı eserlerinde ise eleştirel üslubun güçlü biçimde ön plana çıktığı görülen bir isimdir. Yaşanılan çağın kötü olmasını toplumsal düzenin bozulmasıyla, toplumsal düzenin bozulmasını ise toplumu meydana getiren bireyin ve hem birey hem de topluma ait değerlerin bozulmasıyla ilişkilendiren Sümmânî, kötülüğün ve bozulmanın özünde insanın kendisini tanıyıp bilmemesinin, arayıp bulmamasının, kendisini düzeltmemesinin, yani "insan-ı kâmil" olma yolundan ayrılmasının yattığını düşünmektedir. Bozulmanın, düzensizliğin, kötülüğün nasıl düzeltileceğine dair öğütlere de eserlerinde sıklıkla yer veren âşığın öğütleri, birey ve toplum konusunun ele alınışının bir diğer önemli yönünü oluşturmaktadır. Sümmânî'nin eserlerinde birey ve toplum konusunun bu nedenle, daima iç içe ve genel olarak eleştirel ve öğüt verici bir üslupla işlenmiş olduğunun vurgulanması gerekmektedir.

Sümmânî'nin eserlerinde yer alan eleştirel unsurlar ise gelenek çerçevesinde; (1) taşlama ve (2) nasihat (öğütlenme) olarak iki düzlemde ele alınabilir. Taşlamalarda bireyin, toplumun, çağın, zamanın ve dünyanın eleştirildiği görülür. Sümmânî'nin eserlerinde bu, kuru bir yakınma şeklinde değil, sebepleri ortaya konularak çözümlenmek istenilen birer durum olarak belirir. Sümmânî'nin eserlerinde sıklıkla, yakındığı durumların düzeltilebilmesinin anahtarları niteliğindeki öğütlere yer verdiği görülmektedir. Âşık Sümmânî'nin birey ve toplum konularına daha çok şikâyetname, nasihatname ve taşlamalarda eğildiği, âşığın birey ve toplumun düzelmesi; doğruya, iyiye kavuşması ve de bunu sürdürmesi için hem eleştiri hem de öğüt verme yolunu seçtiği dikkati çeker. Onun eleştirilerin odağında ise genel olarak; (1) Din/inanç bakımından bozulmalar (ibadet, İslamiyet'in temel değerlerinden sapma, dinin/inancın kötüye kullanımı istismarı vb.), (2) Saygı, sevgi vb. gibi ahlaki ve kültürel değerlerden uzaklaşma, (3) adaletsizlik yer almaktadır.

Âşık Sümmânî'deki eleştiri bazen çok açıktan, bazen de üstü kapalı olarak dile getirilmektedir. Her iki durumda da âşığın eserlerinde kendine özgü, derinlikli ve çarpıcı bir eleştirel üslubu kullandığı görülür. Kötülüğün ve düzensizliğin nedenlerini açıklayan ve bunun engellenmesi için neler yapılması gerektiğini, nasıl olunması gerektiğini eserlerinin büyük bölümünde öğüt vermek suretiyle açıkça söyleyen Sümmânî Baba, eserlerinde yapılması ve yapılmaması gerekenleri vurguladıktan sonra, mahlasını taşırmak suretiyle tüm bunları kendine söylediğini ifade etmiş olur. Buna göre; aslında devir değil toplum, toplum değil birey/insan, birey/insan değil Sümmânî kötüdür. Bu anlamda onun eserleri ve bu eserlerdeki ifade dinamikleri büyük ölçüde, insan-ı kâmil algısından, "kendini bil/bul/ara/düzeltil" şeklindeki tasavvufi öğretilerden beslenir. Bu nedenle de Sümmânî'nin eserlerinde tasavvufi çerçevede insan-ı kâmil olgusundan hareketle şekillenen bir birey ve toplum eleştirisinin ön plana çıktığını ve Sümmânî'nin bu anlamda, âşıklık geleneğini daha çok tasavvufi bir çerçevede temsil ettiğini belirtmek mümkündür.

Öğütlerin Sümmânî'nin eserlerinde iyi ve kötü, düzen ve düzensizlik arasındaki ilişkileri hatırlatır biçimde, birbirine hem zıt hem de bağımlı bir sistematik üzerinden kurgulandığı anlaşılmaktadır. Âşık Sümmânî, tıpkı toplum ve birey konusunu eleştirel düzlemde ele alış şeklindeki gibi iyilik ve kötülük, düzen ve düzensizlik gibi zıt kavramları da eserlerinde birbirine bağlı ve bağımlı olarak kullanmıştır. Eserlerde nasihat içerisinde eleştiri, eleştiri

içerisinde de nasihat bulunabilmekte; böylece de eleştiriler öğüt, öğütler ise eleştiriye dönüşebilmektedir. Birey ve toplumun birbirine bağlı olması ve âşığın bu ikilinin temel sorunu olarak ortaya koyduğu iyilik ve kötülüğün, düzen ve düzensizliğin de birbirine bağlı kavramlar olması gibi, eleştiri ve nasihatleri de eserlerinde iç içe kullanması, Âşık Sümmânî'nin dikkat çekici bir yönü olarak belirmektedir. Âşık Sümmânî'nin eleştiri ve öğütlerinde hem genelden özele, hem de özelden genele isabetli bir eleştirme ve öğütleme yöntemini tercih etmiş olması da, onun âşıklığındaki özgünlüğün bir başka yönünü temsil etmektedir.

Âşık Sümmânî'nin birey ile toplum, toplum ile zaman, zaman ile evren arasındaki birlik ve bütünlükle karşılıklı ilişkiler sarmalının önemini vurgulaması, söyleyeceklerini önce kendine söylemesi; onun halk tarafından sevgi, saygı ve samimiyetle sahiplenilmesine ve âşığın "Narmanlı Hüseyin" yerine, "Sümmânî Baba" olarak tanınmasına yol açmıştır. Bu anlamda onun "Narmanlı Hüseyin"den "Sümmânî Baba"ya ulaşan sanatçı kişiliği, büyük oranda birey ve toplum hakkındaki açık görüşleri, eleştiri ve öğütleri aracılığıyla şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 ERKAL Abdulkadir [2010]. *Âşık Sümmânî Divanı*, Ankara: Semih Ofset.
- 📖 RAYMAN Hayrettin [1997]. *Âşık Sümmânî; Hayatı Edebi Şahsiyeti Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlihi*, Ankara: Kariyer Matbaacılık.
- 📖 SARAÇ Ömer [2012]. "Âşık Sümmânî'nin Şiirlerinde Toplumsal Eleştiri", *1. Uluslararası Âşık Sümmânî ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. A. Erkal) Ankara: Birleşik Dağıtım, ss. 177-186.